

Polner Zoltán

A NÉPI IMÁDSÁGOK SZŰZ MÁRIÁJA A DÉL-ALFÖLDÖN

Amióta első királyunk a keresztény Európa nemzetei közé vezette azt a rendkívüli adottságokkal rendelkező, de túllontúl érzékeny és türelmetlen népet, amelyet magyarságnak nevezünk, két egymástól különböző kultúra művelőivé is tette őket. Jóllehet, az ázsiai pusztákról hozott pogány hitvilág egyre kevesebb ösztönzést kapott a századok folyamán, mégis napjainkban a szóhagyományon alapuló hiedelmek, ráolvasó-töredékek reneszánszának lehetünk tanúi. Ugyanakkor a meghonosodó és kiterjedő krisztusi hit, a keresztény egyház tanítása új életformát és szellemiséget teremtett őseink művelődési szokásaiban, rítusrendszerében.

Szent István királyunk azt is törvénybe adta az egykori szabad törzsek fiainak, hogy tíz falu közössége építsen egy templomot, emeljen Istennek méltó házat. Országát pedig Szűz Mária pártfogásába ajánlotta. Szűz Mária, régi nagy patrónánk azóta is kegyes védelmezője a szegény magyaroknak, akiket tatár, török, német, orosz tördelt ezer év alatt.

Mária tisztelete a népi vallásosságban elképzelhetetlen az archaikus népi imádságok vizsgálata nélkül. Már csak azért is, mert Mária fölmagasztosuló alakja a szövegek lényegi kérdését ragadja meg.

A népi imádságokról, mint folklór kategóriáról 1970 óta beszélhetünk, vagyis amióta Erdélyi Zsuzsanna a Magyar Tudományos Akadémián bemutatta az akkor rendelkezésre álló anyagának legértékesebb szövegeit.

Hogy ő előtte már mások, többek között Kálmány Lajos, Bálint Sándor is fölfigyelt a népi imádságokra, az nemcsak a jelzett kutatók szerencséje, hanem a terep pontos ismeretének eredménye is. Kiváltképpen Bálint Sándor esetében, aki kutatói zsenialitása és gyűjtői tapasztalata révén megérezte az ismeretlenség homályában tornyosuló szövegek monumentalitását.

A néprajzkutatók manapság gyakran hivatkoznak Bálint Sándor: A szegedi nemzet című immár klasszikus munkájára, amely a szegedi nagytáj népeletével foglalkozik. A szegedi kirajzás katolikus népének története lexikális gazdasággal és tömörséggel jelenik meg könyve lapjain. A jeles tudós elsődleges kritériumnak az ő-ző nyelvjárást tekintette, és annak alapján jelölte ki a szegedi nemzet földrajzi határait. Ebbe a történeti és a mai Magyarország 148 községe és tanyavilága tartozik. Nagyrészt olyan községek, amelyek ma Romániában és Jugoszláviában találhatók. De nem lehetők föl közöttük azon a községek, amelyek katolikusok ugyan, ám nem az ő-ző nyelvjárást beszélik.

Mindezt csak azért közlöm, hogy gyűjtési területemet pontosan behatároljam. Gazdag anyagot találtam azokban a városokban, falvakban, amelyekben Bálint Sándor nem gyűjtött, illetve ha gyűjtött is, lakosságát nem tekintette a szegedi nagytáj népének. Jóllehet, az általam megismert 62 község többnyire azonos a szegedi nagytájjal, de több is, kevesebb is annál. Nem más, mint a közigazgatásilag ismert Csongrád megye, ahol olyan zárt *ë*-vel beszélő város található, mint Szentes, vagy mint a Makó környékén levő Csanádpalota, Királyhegyes, Bökény, Apátfalva.

Példaként Apátfalva vallásos népének felmérhetetlen értékű archaikus imádságait emelném ki, minthogy a XVIII. század közepén palóc földről igen sokan telepedtek meg Apátfalván és a szomszédos községekben. A nyelvjárásukra jellemző *ë*-zés, *í*-zés még ma is valóságos kis szigetet alkot a Maros-parti tájon.

A földrajzi behatárolás azért is fontos, mert összehasonlítási lehetőséget kínál Erdélyi Zsuzsanna országos gyűjtésével. Hivatkoznom kell még Silling István Kupuszinán gyűjtött szövegeire is, amely Boldogasszony ablakában címmel 1992-ben jelent meg. Kupuszina (Bácskertes) eltérő nyelvjárása ellenére a szegedi nagytáj szomszédságában található. Így csak „különleges” motívumait emelem ki. Számomra a legfontosabb kérdés, van-e olyan imádságtöredék, amely máshol ismert, Szeged környékén azonban ritka vagy egyáltalán nem lelhető föl.

Így aztán nem felel meg a valóságnak, hogy gyűjtésem kizárólag a Dél-Alföld népi hitvilágát reprezentálja. Mindazon motívumok, amelyek Erdélyi Zsuzsanna gyűjtésében megtalálhatók, többnyire Csongrádban is ismertek. Ez pedig az imádságok országos elterjedtségét bizonyítja.

Az elmúlt harminc évben sem búcsún, sem templomban, sem kisebb vallásos közösségben nem gyűjtöttem. Mindenkor házról-házra jártam. Éppen azért megállapíthatom: népi imádság-adatközlő nem létezik.

Számtalan olyan hívő asszonnyal találkoztam, aki csak a Miatyánk, az Üdvözlégy Mária, a Hiszekegy és esetleg az *Én* Istenem, jó Istenem kezdetű imádságot tudta elmondani. Sokan sohasem hallottak az „aki ezt az imádságot elmondja” záradékkal végződő szövegről. Aminthogy nem ismerték az *Én* lefekszem én ágyamba kezdetű imádságot sem. Ugyanakkor ezektől az asszonyoktól, férfiaktól babonákat, hiedelmeket, táltos történeteket, balladákat vettem hangszalagra, és ekkor még nem szóltam arról, hogy milyen emlékeket őriznek a háborút követő évekről.

A népi imádságok 40-50 soros szövegei több megkopott, kisebb imádság egymáshoz kapcsolódó egysége. Gyűjtőmunkám során 15-20 egymástól jól elhatárolható motívumot találtam. Az imádságok nyolc-tíz sorosok. Ezeket az imádság-motívumokat sokféleképpen variálják adatközlőim. A bennük található Mária-képet, Mária-síralmat, Krisztus és Mária párbeszédét vizsgálom.

Az úgynevezett genealógiai ihletésű szövegek kíváncsognak logikailag az imádságok élére. Az a kontextus, amelyet Erdélyi Zsuzsanna „kozmosz genezisének”¹ nevezett. Apátfalva, Bökény, Csanádpalota, Csanytelek, Földeák, Forráskút, Ki-

¹ Erdélyi 1976. 182.

rályhegyes, Makó, Maroslele, Mindszent, Szeged, Szőreg, Tápé, Tömörkény, Zákányszék adatközlői között gyűjtöttem ilyen szövegeket.

Tengeren van egy agfa,
agfa hozta ágát,
ága hozta bimbóját,
bimbó hozta virágját,
virág szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte szent fiát
világ váltságára.

(Szőreg, Lakatos Istvánné
Kovács Mária, 1903. Gy.: 1976)

Egy bökényi változatban:

Ánafa létérepedik,
ána szüli ágát,
ága szüli bimbóját,
bimbója szüli virágját,
virágja szüli almáját,
almája szüli Szent Emerencet.
Szent Emerenc szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte szent fiát.

(Bökény, Mócsa Mihályné
Szentesi Márta, 1910. Gy.: 1984)

A genesis-motívum eredetével Dömötör Tekla is foglalkozott. Középkori latin szekvencia-sorokra vezeti vissza a gondolatritmus naivitásával egymásba kapcsolódó szöveget. A könnyű szülésért mondott varázsszöveg: Anna peperit Mariam, Maria peperit Christum²... ráolvasóként is ismert volt Európában, de újévi, lakodalmi köszöntőkben is előfordult.

Ritmikai párhuzama egy másik népi imádságban is megtalálható:

Ez nem madár,
szárnyas angyal,
szent oltáron igaz hit,
igaz hitben ereklye,
ereklyében boldog Anya.

(Szeged, Szokor Józsefné
Klámber Juli, 1915. Gy.: 1982)

² Dömötör 1974. 135.

Egy 1656-os kéziratban a Táléra való imádság³ így varázsol: Hetvenhétféle fájdalom / adjon lapfának, / adjon lapfának, / lapfa adjon szelemennek, / szelemen adjon szarufának, / szarufa adjon lécnak, / lécnak adjon lécszegnek, / lécszeg adjon szómának, / szóma adjon póznának, / pózna adjon szélnek.

Jung Károlynak a vajdasági Gomboson gyűjtött szerelmi varázsolása is hasonló ritmusú: Én rázom a fát, / Fa rázza a földet, / Föld rázza a vizet, / Víz hozza az én / Jövendőbelimet!

Egy zalai pásztorköszöntő szerint:⁴ Gyökér adja fáját / fája adja ágát, / ága adja bimbáját, / bimbó adja virágát, / virág adja almáját, / köszöntsük a Boldogságos Szűz Máriát!

Ezt a gondolatritmus jelenik meg egy Tápén gyűjtött holdimában is: Új hold, új király / hívnak engem vendégségbe, / de én nem mögyök. / Elküldöm a szemöcsömet. / Én küldöm Máriának, / Mária küldje szent fiának, / szent fia küldje Jeruzsálem kapujába.⁵

Az idézett népi imádság indító sora – Tengeren van egy agfa (helyesen: ágfa) – epikai pontossággal rögzít egy látszólag szürrealisztikus képet. Ám ez a kozmogóniai mítoszra utaló képi látvány az ősi szertartásos énekekben éppúgy föllelhető, mint a betegség elleni ráolvasókban. A tengerből kiemelkedő fa egyszerre involválja a teremtmendők világfáját és az Édenkert két fájának lényegét, a teremtés mindenhatóságát.

A bibliai teremtetéstörténetben két fának van különös jelentősége. Az egyik a tudás fája. Ábrázolása az ókeresztény művészetben rendszerint fügefá; később gyümölcsöző almafa. A másik fa az élet fája⁶ (arbor vitae), képi megjelenítése: pálmafa. Az idők folyamán szőlőtőként is ábrázolták. Belőle sarjad Jesse vesszeje.

A variánsok szövegromlása következtében az ágfa így hangzik: ánafa, álnafa, árnafa, párnafa, pálmafa. A tengerből kiemelkedő pálmafa tehát nem irracionális költői kép. Torzult szövegi megjelenése hasonlóképpen folytatódik. „Telepedik már a fa.” Ez is a szövegromlás, elhallás, népi átírás. Néhány adatközlőn azonban pontosan tudja: Vagyis terebélyesedik az a fa, amely Jézus családfáját jelöli.

E folklorizálódott imádság ritkán került elő a gyűjtés során. Mindössze huszonnyolc ilyen töredékes szöveget találtam. Erdélyi Zsuzsanna gyűjteményében nyolc, Silling István könyvében egy ilyen imádság variánsa olvasható.

Kérdés, hogy a népi imádságok körébe tartozik-e ez a szöveg? De még ennél is jobban izgat egy másik probléma, mit értettek a középkorban imádságon, és mit értünk rajta ma. Erre a kérdésre még visszatérek a szenvedéstörténet eseményeinek elemzésekor.

Tételezzük föl, hogy az idézett szöveg nem imádság. Akkor micsoda? Sokrétű és tendenciózus egyházi tanítás. Jézus családjának, családfájának (anyjának, nagyanyjának, dédanyjának) levezetése. Elgondolkodtató, hogy miért nőközpontú a fősorolás. Korszak meghatározó tényről lehet szó vagy az anyaság jelentőségé-

³ Pócs 1986. 150.

⁴ Dömötör 1981. 184.

⁵ Tápé, Magyar Jánosné Gyöngye Erzsébet, 1890–1974

⁶ Erdélyi 1976. 170.

nek hangsúlyozásáról? Annyi bizonyos, hogy a névmágia egyfelől a pogány hitvilág emlékéét idézi, másrészt a család megtartó kötelékét hirdeti, méghozzá olyan közérthetően, hogy megjegyezhető lehessen a nép körében.

De értelmezhetjük ráolvasásként is, méghozzá védekező, bajelhárító szövegként, hiszen Erdélyi Zsuzsanna is idesorolta a genezis-motívumú imádságokat, amely ikonográfiailag Mettertia-kép: ⁷ Szent Anna – Mária – Jézus.

Itt említem meg egy másik kezdő imádság néhány soros szövegét, amelynek funkciója szintén a védekezés.

Fehér rózsza, Mária
gyönggyel gyökeredzik,
arannyal virágozik.
Négyszögletes a mi házunk,
négy szép őrzőangyal fekszik benne,
míg a Jézus aluszik.
Kakas megszólamlodik:
világ fölvirrad.

(Sándorfalva, Dobos Antalné
Szekér Terézia, 1895, Meszlen.
Gy.: 196)

Az adatközlő a Vas megyei Meszlenben született. Ezt azért hangsúlyozom, mert ez az imádság szűkebb pátriámban nem gyűjthető. Az elmúlt évtizedek során egyetlen alkalommal sem került elő a fenti kezdetű imádság. Erdélyi Zsuzsanna Somogy, Vas, Zala megyében gyűjtött több ilyen szöveget, míg Silling István Bácskertesről közölt ötöt.

Egyértelmű az imádság védő funkciója, ugyanakkor föltűnő a Mária-kép gazdag, barokkos díszítése: Gyönggyel gyökeredzik / arannyal virágozik. Feltételezhető, hogy ebben az esetben is képi ábrázolás folklorizációjáról van szó. Olyan festői alkotás szóbeli tolmácsolásáról, amelynek szépsége, alliterációja páratlan az imádságok között.

Az idézett két töredékes népi imádság mindig kezdő imádságként jelenik meg az adatközlők vallomása szerint. A következő nyolc-tíz soros imádság viszont már Mária éjszakai nyugovásáról és hajnali ébredéséről szól. A megfelelő helyen utalok majd Mária álmára is, amely szintén elterjedt és közismert szöveg.

Ó, hajnal, hajnal,
szép piros hajnal,
kiben Mária nyugodik,
Úr tőle születik,
pokol tőle töretik.

⁷ Erdélyi 1976. 183.

Eleven ostya, Úristen,
néked adom lelkemet,
fekete földnek testemet,
tőled várom örök üdvösségemet.

(Kiskundorozsma, Bende Lajosné
Gyuris Anna, 1902. Gy.: 1976)

Logikailag meghatározott sorrendet követek mostani elemzésemben, ám ez nem jelenti azt, hogy az adatközlők – már azok, akik ismerik ezt az imádságot – hasonló sorrendiséget alkalmaznának az imafűzésben. Legtöbbször általában indító imádságként szerepel, és a Kelj föl, Mária, kelj föl kezdetű könyörgéssel folytatódik. Megjegyzem, ez a rövid, tömör imádság nem tartozik a legismertebb imádságok köze.

Előfordulása Csongrád megyében: Apátfalva, Balástya, Deszk, Forráskút, Kígyóspuszta, Kiskundorozsma, Kistelek, Klárafalva, Királyhegyes, Mindszent, Sándorfalva, Szegvár, Zákányszék.

Erdélyi Zsuzsannánál 16 előfordulás, Silling Istvánnál mindössze egy.

Az imádság egy egyszerű természeti képpel vezeti be a történet, amelynek jelen idejűsége egyszersmind időtlenné is teszi a szöveget. Majd egy följánlással folytatódik. A záró sor pedig kérés/könyörgés.

A világ piros hajnalban nyugvó Mária olyan látomás, amelyhez hasonló több is található az archaikus imádságok között. Az éj sötétjét előző, a hajnali fényességben pihenő Mária, akitől Jézus születik, már nem a fölsorolás racionalizmusával oktatja az imádkozót, hanem a hit kegyelmével ajándékozza meg. Először kerül meghitt kapcsolatba az egyén és az egyház. Az igehirdetőt ekkor az elszuttogott szöveg helyettesíti. Ezekben a sorokban találkozunk először Mária nagyságával, emberi méltóságával, az Anyával a könyörgő.

A hajnal pirosában megdicsőülő Boldogasszony ő, akitől Urunk Jézus születik a világ váltságára. Amint az Ómagyar Mária-siralomban, úgy a népi imádságokban is az istenség humanizálása történik meg. S ha már fennmaradt magyar nyelvű versemlékünkre hivatkoztam – anélkül, hogy stilisztikai fejtegetésekbe bocsátkoznék – hadd jelezzem meg, ezekben a szövegekben jól megfigyelhetők az ősi magyar vers két ütemű, kötetlen szótagszámú sorai.

Dehát a liturgikus ének-költészet, a himnuszok, az ünnepekre írt szekvenciák, breviáriumi himnuszok, verses históriák és officiumok közelében vajon nem ezek az imádságok-e az ősi magyar vers legfőbb bizonyítékai?!

Akár az Ómagyar Mária-siralomban, a népi imádságokban is megjelenik a latin himnuszok nagy vívmánya, a rím is. Igaz, bájosan naivak, kezdetlegesek, hiszen igék rímelnék egymással, valóságos kis igebokrok alakulnak ki, de zeneiségük így is nyilvánvaló. Így kerül a sorvégződéseken egymás alá a nyugszik, születik, töretik, távodzik igék monoton fölsorolása.

A *nyugszik* ige sokféle alkalmazását, ősi kifejezési módját a nyelvi különlegeség miatt említtem meg. Adatközlőim szerint a szép piros hajnalban: Mária nyugszik, nyugodik, nyugoszik, nyugovék, és nyugovélt.

Pais Dezső 1970-ben Erdélyi Zsuzsanna népi imádságokat méltató tanulmányában írta: A Kapuvárról gyűjtött Mária-imádság így kezdődik: „Piros színű szép hajnal, / kibe Mária nyugvékol.” A nyugszik e különös tartozékának egyelőre nem tudom magyarázatát adni.”⁸

A rég használt, ősi magyar szavak itt bujkálnak imádságainkban. Imádság szó-tárt kellene csinálni!

A piros hajnalban nyugvó Mária-motívum a szentiváni énekekben is föllelhető. Az alvó Mária-motívum kapcsán elsősorban Szűz Mária álmáról kell szólnunk, amely a vallásos néphagyományban nagy népszerűségnek örvend. Szólnunk kell azért is, mert az elkövetkező imádságok kivétel nélkül „beteljesítik” Mária álmát.

A boldogságos Szűz Mária álma tulajdonképpen Simeon jóslását örökíti meg (Lukács evangéliuma), aki előre látta Krisztus eljövendő szenvedéseit. Jóllehet, az álom irracionális látomás, de valóságos történésekre épül.

Csongrád megyei adatközlőim csak töredékesen tudták föl idézni Mária álmát. Ezért Erdélyi Zsuzsanna⁹ és Silling István¹⁰ szövegeire hivatkozom. Ezek a laikus imádságok időtlenül idézik föl Mária és Jézus párbeszédét. Mária megvallja látomásos álmát, a legborzasztóbbat, ami egy Anyát sujthat. Jézus erre csak annyit felel: „Anyám, anyám, szerető jó édesanyám a te álmod igaz.”

Mária álma középkori egyházi irodalom ihlette szöveg. Hangütése, ritmikája alapján a népi imádságok közé sorolhatjuk, hiszen záradékában föllelhető a kegyes utasítás: „aki ezt az imádságot elmondja / hét halálbüntül megszabadítom.”

A Mária álma nem található meg az imafüzért alkotó népi imádságok között, pedig nagyerejű, hathatós imádságként tartják számon. Az álom-motívumban fölhangzó párbeszéd megjelenik az Arany Miatyánkban is, habár az hivatalosan megjelölt imádság volt. Jézus megjósolt kiszenvéde a soron következő Kelj föl, Mária, kelj föl kezdetű imádságban teljesedik ki igazán. Számtalan változat számol be az elfogott és elhurcolt Jézus kálváriájától, a keresztrefeszítés rettenetéről.

A Mária álma laikus verseiben Jézus ezekkel a szavakkal fordul Máriához: „Anyám, anyám, szép álmod álmodtál?” – „Aluszol, édesanyám?” Mária erre válaszképpen elsorolja fiának bekövetkezendő tragédiáját, amelyet megálmodott. Olyan érzelmi töltésű sorok sorjáznak itt egymás alatt, amelyek a Kelj föl, Mária kelj föl kezdetű versekben is rendre visszatérnek. Mária és Jézus párbeszéde zajlik ezekben a szövegekben. Mária hosszan, fájdalmasan beszél, Jézus szűkszavúan válaszol.

Kakasok szólnak,
Máriát kiáltanak.
Kelj föl, Mária, kelj föl

(Balástya, Csúri Istvánné
Pálincás Julianna, 1897.
Gy.: 1976)

⁸ Pais 1971. 365.

⁹ Erdélyi 1976. 647.

¹⁰ Silling 1992. 89.

A szenvedéstörténet eseményének bevezető sorai ezek. Az adatközlők legismertebb archaikus népi imádsága. Minden más imádság csak azután következik.

A népi vallásosságban Mária alakja fölmagasztosul az ismert szövegek alapján. A kialakult Istenanya-Mária kép azonban nem művészeti ihletéből táplálkozik. Mária anyai szerepe a meghatározó.

Több évtizedes gyűjtői tapasztalatból tudom, hogy mikor idős adatközlőim Mária nevét ajkukra veszik, és azt imádkozzák, „Kelj föl, Mária, kelj föl, mert megfogták szent fiad!” mindenkor sírva fakadnak, könnyezni kezdenek, elszorul a torkuk, megremeg a hangjuk.

Mária-édesanya-Boldoganya kiemelkedő helyet foglal el a hívő asszonyok életében. Olyannyira, hogy fogadhatja híveinek kérését, könyörgését, akik Jézushoz fordulnak, hogy járjon közbe érdekükben Szűz Máriánál. Így válik Jézus valóságos fiúvá, aki közvetít minden kérést, meghallgat minden panaszt és tolmácsol minden fájdalmas könyörgést.

A Szűzanya személye anyasága révén a megértő, a vigasztaló, a kéréseket teljesítő Boldogasszony.

Szűz Mária tragédiája szent fia szenvedésétől és kereszthalálától eredeztethető. De vajon melyik anya nem onnan számítja megpróbáltatásainak kálváriáját.

„Ó, én édes uracskám, Egyetlenegy fiacskám!” – zeng föl a századok mélyéről a jajszó. Micsoda századok! Micsoda huszadik század! Johan Huizinga írja A középkor alkonya című munkájában: „A XII. század óta, amikor Szent Bernát költőien gyengéd misztikája a kor lírai élményévé tette Krisztus kínszenvedését, a középkori lélek vallásos érzékenysége egyre növekedett.”

De növekedett a világ kálváriája is. Különösen a huszadik században, amely két világháborúval és egy eszelős forradalommal fosztotta meg az emberiség nagy tömegeit az emberi méltóságtól.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az időpontot sem, Jézus szenvedésének idejét, amely a Húsvét ünnepkör napjait öleli föl. Az egész Nagyhét egyház – és szellemtörténeti kérdéskör, irodalmi és képzőművészeti téma. Századonként földolgozásra váró kérdések parabolája, amelyhez köze van az egész emberiségnek.

A Nagyhét történései nem véletlenül kaptak helyet az eseménysort megelevenítő népi passiókban, azokban a kezdetleges drámai művekben, amelyek Jézus halálát és föltámadását tárták a laikus nézők elé. De arról szóltak a siratóasszonyok is, akik az azonosulás fájdalmával és örömével hirdették húsvét magasztosult idejét.

A népi imádságok zöme – azt is mondhatnám, hogy kivétel nélkül szinte valamennyi – valamilyen módon érinti a keresztfeszítés történéseit. Az összöveg-imádság kutatásnak ezt a tényt nem lenne szabad elfelejtenie. Ám mivel e téma vizsgálata elképzelhetetlen Szűz Mária, az édesanya személyének kutatása nélkül, meg kell ismernünk az imádságban hagyományozódott eseménysort, hogy összevethessük a valódi tényekkel.

Az alliterációkkal dústott szövegek puritán tömörséggel közlik mindazt, ami Nagyhét legfontosabb napjain történt. Az imádságnak ezek a sorai ismertetik Máriával a rettenetet, az ártatlanbéli Jézus szenvedését. Így Jézus szenvedését Mária szeméből, arcáról olvashatja le a spiritualitás sokasága.

Gyönyörűséges ősi magyar versek ezek az imádságok. Ha azonban csak tény-közlő-ténymegállapító tartamukat tekintem, kitűnő napi politikát szolgáló cikkek kerekedhetnének egy koholt perről, amelynek fővádlottja Jézus.

A lényegesen koncentrált szövegek mentesek minden díszítéstől, romantikus felhangtól. Igazi népköltészet minden sora, legyen az fősorolás vagy drámai párbeszéd.

A Mária ébresztése kezdetű imádság – mint már említettük – a legismertebb az adatközlők között. Egyszerűsége, tömörsége révén a legelesettebb asszony is megőrizte néhány sorát. Mások a szöveg terjedelmesebb részét jegyezték meg, és örökítették át életük során.

Kelj föl, Mária, kelj föl,
megfogták Krisztus Urunkat!
Kőoszlophoz kötözték,
vasvesszővel vesszőzték,
tövissel koronázták,
szent sebeit megnyitották,
három csöpp vére elcsöppent.

(Deszk, Vörös Pál, 1908.
Mozsor. Gy.: 1976)

A szövegközpontú népi imádság monologue intérieur-ként, belső monológként is értelmezhető, de a betűrímekre bízott drámaiság még ennél is fontosabb: az anyai megrendülésre irányítja a figyelmet. Az alliterációk ilyen nagy számú megjelenése bizonyára a szövegek forrásvidékére utal, amelyről ma már tudjuk, hogy elődegesen Itália.

Az alliteráló sorokban legtöbbször főnévből képzett azonos hangalakú és tartalmú igék rímelnek egymással: dárdával / dárdázzák; koronával / koronázzák; tövissel / tövisték; láncokkal / láncolták; söprűvel / söprűzték; szent szakállát szálanként szagatják.

Nincs és nem is lehet más előképe a népi imádságok Anya és Fiú kapcsolatának, hacsak nem az Ómagyar Mária-siralom laudáját nem tekintjük annak. Amint-hogy össznépi alkotásnak tekinthetjük az apokrif népi imádságokat, olyanoknak, amelyek a népi vallásosság alapján művészi alkotások serkentői voltak. Példaként előttünk Bartók törekvése, a „tisztá forrásból” messianisztikus szándéka.

Első nemzeti versünk fájdalommal átszőtt soraiból a mindenkori édesanya gyermekféltő jajongása hangzik föl. Mintha egy monodráma belső feszültségétől terhes sorait hallanánk. Én azonban szívesebben minősíteném helyzetdálnak, amely sokkal közelebb áll az archaikus szépségű magyar vershez, mint a kezdetleges drámai emlékekhez.

Az alliterációk lépcsőfokain magasba emelkedő szöveg következetesen halad a tragikus végkifejlet felé. Nemcsak a Világ világa / virágnak virága betűrím hangzik egyre erőteljesebben, hanem az alábbiak is: Választ világomtól, keservesen kínszatól, vas szegekkel veretel.

Az Ómagyar Mária-siralom kollektív lírai élmény. Az anyaság ars poéticája. Szűz Mária és Jézus első írásos megjelenítése nyelvünk ősisége révén.

A Nagyhét nevezetes napjai közül a péntek a legtragikusabb: Jézus halálának napja. Szűz Mária kálváriájának kezdete. Az egész nap története megismerhető abból az imádságból, amely a szenvedéstörténet parabolája. Ez az az imádság, amelyet Babos Jánosné mondott hangszalagra Erdélyi Zsuzsannának Nagyberényben. Megtalálta Silling István is Bácskertesén. Én is rögzítettem Szegeden és Röszkén.

Ma vala péntek,
annak napja vala,
méne Jézus Krisztus kinnak kínhelyére.
Meglátták a zsidók,
fölfeszítették magos keresztfára,
foly a szent vére,
szomoroda szent lelke,
hervada szent színe.

(Rengei Béláné Haász Kornélia,
1897, Bácskertes. Gy.: 1978)

Habár Mária mindent megálmodott előre, most az anyák különleges érzékével megérzi, hogy fiát nagy veszedelem fenyegeti, életére törnek.

A gyűjtött imádságokban ekkor találkoztam először a drámát megjelenítő párbeszéd formával. A húsvéti liturgikus drámából kinőtt misztériumjáték töredékes mondatai tűnnek föl a szövegekben. Ilyen imádságok azonban ritkán kerültek hangszalagra.

Mária töri szent kezit,
hullajtja szent könnyit.
Odamén a Szent Anna asszony,
kérdézi: Mária leányom,
miért töröd szent kezedet,
miért hullajtod szent könnyedet?
Hogyne törném szent kezemet,
hogyne hullajtanám szent könnyemet,
mikor összejártam 1801 templomot,
mégsem találtam szent fiamat, a Jézust.
Eredj a zsidók templomába,
mögataláld szent fiadat, a Jézust.

(Mindszent, Bozó Istvánné
Gál Rozália, 1895. Gy.: 1974)

Ugyanez a motívum Erdélyi Zsuzsannánál így hangzik: Összejártam 1401 templomot, / mégsem találtam meg az én szent fiamat. Nem valószínű, hogy magyarázatot találnék a templomokat meghatározó számra. Föltevéseim pedig nem elégitenek ki.

Egy másik imádságban Mária kastélyokról-kastélyokra jár, hogy megtalálja szent fiát. A kastélyok emlegetése esetleg század-megállapító tényező lehet.

Elindult Mária szent fiát keresni
kastélyokrul-kastélyokra.
Előtanálta Szent Annát,
kérdi tüle szent fiát.
Ó, Mária mit töröd szent kezedet,
mit hullajtod szent könnyedet
mikor a zsidók megfogták

(Apátfalva, Juhász Lászlóné
Langó Julianna, 1905. Gy.: 1974)

A Jézus-keresés motívuma egy másik népi imádságban is föltűnik. Ebben Szent Lukács evangélistától kérdezősködik Mária szent fia után. Ezek a szövegek azonos ritmusban íródtak, és elsősorban lírai képeken keresztül tolmácsolják a drámai eseményt.

Keresem utcákról-utcákra,
sehol nem találom.
előtalálom Szent Lukács evangélistát.
Nem láttad-e szerelmes szent fiamat,
az ártatlan Jézusomat?
Ó, anyám, anyám, szép Szűz Máriám,
menj el, menj el a magos Kálvária hegyére.
Ott vagyon egy szent keresztfa,
azon vagyon fölfeszítve.

(Röszke, Rózsa Vincéné
Kiss Mária, 1901. Gy.: 1976)

Ez az első hiradás Jézus keresztrefeszítéséről. Mária akkor értesül először a rettenetes ítélet végrehajtásáról. Ám a párbeszédes forma után ismét a már ismert lírai fölsorolás következik.

Egy másik imádságban Szent Lukács éppúgy szólítja meg Máriát és kérdezősködik bánata felől, mint Szent Anna.

Arra ment Szent Lukács evangélista.
Mit sírsz, mit rísz édesanyám, Máriám?
Hogyne sírnék, hogyne rínék,
mikor szent fiamat vérbe látom.

(Apátfalva, Farkas Andrásné
Tóth Veron, 1901. Gy.: 1975)

Ezek a sorok valóságos tényt közölnek. Ennek a Nagypénteki eseménysorozatnak azonban van egy másik lírai leágazása is. A látomásként megjelenő keresztrefeszítés. Ekkor valóságfeletti eseményként zajlik le a tragédia. Szereplő-

je az imádkozó ember, aki kilép házából és föltekint az égre. Megpillantja az imádkozó Szűz Máriát.

Kimék én házam elejébe,
föltekintek a csillagos égbé.
Ott látok egy aranyos kápolnát.
Benne ül Szűzanyánk.
Imádkozik.

(Szőreg, Murka Istvánné
Martonosi Ágnes, 1892. Gy.: 1976)

E látomás-formula – Dömötör Tekla¹¹ szerint – a régi magyar varázskénekekből származik. A valóságost a természetfölöttiben megjelenítő képi gondolkodás bizonyára a liturgikus kutúra, a kánoni imádságok hatására erősödött föl, és lett ösztönzője a népballadáknak, más kollektív alkotásoknak. Az is lehetséges, hogy ősi sámánénekek ősköltészeti mágiájának jövendőző formulájából teljeseedett ki.

Ezek a drámai ihletésű, látomásos népi imádságok, az előbbiekhöz hasonlóan elmesélik a keresztfeszítés történetét azzal a különbséggel, hogy minden momentum az égen jelenik meg.

Ot föllépek magos mennybe,
ott látok egy arany ágat.
Abba ül a szép Szűz Mária.
Mit szomorkodsz szép Szűz Mária?
Holott ne szomorkodnék,
a szent fiamat most viszik
a keresztfára.

(Balástya, Bitó Pál, 1902.
Gy.:1981)

A Máriának föltett kérdésre mindig más választ kapunk, és a válaszok mindig más helyzetet rögzítenek. Szinte filmszerűen peregnek az események, amelyet a könyörgő az elmondott szöveggel együtt átél.

Egy bökényi változatban:

Arra mén a karangyal.
kérdi tőle,
Mért sírsz-risz, édesanya?
Hogyne sírnék-rínék,
mikor szent fiamat fölvitték
a keresztfára.

(Bökény, Ördögh Istvánné
Tóth L. Mária, 1898. Gy.: 1974)

¹¹ Dömötör 1974. 192.

A kiszombori változat adatközlője Erdélyből, az arad megyei Berzoviából hozta magával imádságát. Halottsírató asszony. E látomás-formulában föltűnik Szent Péter és Szent Pál apostol is.

Amoda van egy aranyos kápolna,
abba sír a boldogságos Szűz Mária.
Arra mén Szent Péter és Szent Pál
apostolok,
kérdi tülle,
mit sírsz te boldogságos Szűz Mária?
Hogyne sírnék-rínék,
mikkor elvesztettem szent fiamat.

(Kiszombor, Viseráczi Józsefné
Lulás Ilona, 1905. Gy.: 1975)

Amikor Mária rátalál a megfeszített Jézusra, fájdalma nem ismer határt. Akár mások, ő is ott jajgat, borzad a haldokló fia színe előtt. Az imádságok szövege itt ismét párbeszédbe fordul. Ugyanis Mária iszonyatát csak ez a párbeszédes forma fejezheti ki a tragédia teljességével.

Az imádságok gazdag gondolatiságából kiemelkedik az a két sor, amely az élet természetes rendjére, törvényére hivatkozik.

Az élet parancsa pedig az, hogy a gyermek temesse el a szüleit, nem pedig fordítva. Ezt a parancsot azóta is megszegik. Ha eddig nem szóltunk Mária bölcsességéről, akkor most az ő fájdalmas tanítását kell tisztelnünk az alábbi szentenciában.

Arra méne keserves Szűz Mária
és ezt mondja:
Fiam! Fiam! Szerelmes szent fiam!
Nem lehet az anyának a fiúért meghalni.

(Szegvár, Kosztolányi Ferencé
Gajda Mária, 1914. Gy.: 1978)

Egy másik változatban:

Boldogságos Szűzanyám Máriám!
Ó, fiam, fiam, szerelmes szent fiam!
Én azt gondoltam te léssel bús,
Látod, fiú, én leszek bús!

(Röszke Rózsa Vincéné
Kiss Mária, 1901. Gy.: 1976)

Az egykori misztériumjátékok csúcspontját bizonyára az ostromlás, a keresztfeszítés jelentette. E párbeszédes dramaturgiában Mária először a törvénytelen büntetés okáról kérdezi Jézust. Jézus azonban nem panaszkodik, nem

vádaskodik, kitérő választ ad, majd arra kéri édesanyját, hogy viselje gondját Jánosnak.

Odamén asszonyunk Szűz Mária,
mondá neki: ó, édes fiam mi bűnödért
ostoroznak?

Mondá néki Jézus:
menj el innen Asszonyanyám,
légy Jánosnak anyja.

(Maroslele, Káli Jánosné
Köblös Erzsébet, 1897. Gy.: 1972)

Egy szegvári változatban:

Odaméne asszonyom, Szűz Mária.
Mondd el én fiam, édes Jézus,
Mi bűnödért ostoroznak?
Menj el asszonyi állat,
Légy Jánosnak anyja.

(Szegvár, Farkas Sándorné
Forgó Veronika, 1882.
Gy.: 1976)

Szent János volt a legfiatalabb az apostolok között. A keresztfeszítéskor ő is ott áll Máriával. Látja a szenvedőt és hallgatja szavait. Jézus pedig hozzá is szól.

Jöttek a gonosz zsidók
nyársakkal és dorongokkal.
Vezették Úr Jézus Krisztust
Pilátustól Aliásig.
Többet adák ezer sebeknél,
mely fáj az Úr Jézusnak.
János, kedves tanítványom,
legyen gondod az édesanyámra!
Vezesd messzire a keresztfától,
ne lássa, hogy mit szenvedek.

(Pitvaros, Varga Péterné
Nagy Mária, 1906., Guta, Nyitra m.
Gy.: 1980)

János evangéliumában olvashatjuk: „Amikor Jézus látta, hogy ott áll az anyja és szeretett tanítványa, így szólt anyjához: „Asszony, nézd a fiad!” Aztán a tanítványhoz fordult: „Nézd, az anyád!” Attól az órától fogva házába fogadta a tanítvány.”

A közismert Arany Miatyánk szerint Nagycsütörtök éjszakáján Jézus a zsidó főtanács előtt állt. Arcul köpdösték és ököllel ütötték. Másnap, Nagypénteken

délelőtt pedig a nép Barabást választotta. Pilátus pedig megostoroztatta Jézust. Ez a két, egymástól elválasztható esemény szorosan összekapcsolódik az imádságokban és egységes történet illúzióját kelti.

A drámai történet menetében végül Szűz Mára kérdezi fiát, hogy miért szenved ezeket a fájdalmakat, miért szenved el a kínhalált? Bizonyára a passiójátékokban is ez lehetett a legtanulságosabb dialógus, amely mintegy megmagyarázta Jézus szenvedését a bűnös emberiségnek.

Arra megy a boldogságos Szűz Mária
és kérdi: Fiam, fiam, édes Jézusom,
miért szenveded ezt a kínhalált?
Az özvegyekért,
árvákért,
és az egész bűnös világért.

(Pitvaros, Fiala Gyuláné
Ollé Margit, 1905, Guta. Gy.: 1976)

Egy magyarcsanádi változatban:

Ó, Jézusom, mért szenveded eztet?
Árvákért,
özvegyekért,
hadakért
és purgatóriumból kiszabadultakért.

(Magyarcsanád, Dovicin Jánosné
Bálint Erzsébet, 1915. Gy.: 1976)

Bálint Sándor¹² gyűjtéséből tudjuk: „Az Aranymiatyánk asszony népünknek máig egyik legkedvesebb elmélkedő imádsága: Jézus édesanyjának, Máriának elmondja, hogy mi várakozik reá Nagyhét napjaiban.

„Nekem legkedvesebb fiam, Jézus! Mit fogsz te mívelni Nagyszombaton?”

„Legkedvesebb anyám, én ezt neked mindjárt megmondom. Mély sírban fogok feküdni egész a húsvéti szent napig, mialatt le fogok szállani pokolra, az ott rám váró lelkeket kiszabadítandom. Feltámadva magammal viszem őket az én Atyám országába.”

A deszki imádság párbeszédes változata a Jézus-keresésnek ezt a különleges motívumát rögzíti.

Arra jön szeretelő Szent János.
Azt kérdi, miért sírsz, miért rísz
Asszonyunk, Szűz Mária?
Hogyne sírnék, hogyne rínék,
telles harmadnapja mióta nem láttam
szerelmes szent fiam,

¹² Bálint 1980. III. 378.

világáldozatját a kis Jézust.
Ó, szerelmes szent anyám,
pokolajtón voltam,
sok poklot föltörettem,
sok bűnös lelkeket kiszabadítottam.

(Deszk, id. Gonda Antalné
Ludányi Anna, 1912. Gy.: 1976)

A jelzett drámai párbeszédnek bizonyára valamikor egységes egészt alkottak. Valószínű, hogy a többszereplős misztériumjáték előadásának a narrátora is központi figura lehetett.

A gyűjtött anyaghoz viszonyítva az ilyen és ehhez hasonló apokrif szövegek csak ritkán hangzottak föl az imádkozók ajkáról.

A népi imádságok záradékaként hangzik föl: „aki ezt az imádságot elmondja” néhány fontos sora. Ez a záradék közli, hogy az imádságban elmélyült adatközlő milyen kegyelemben, bűnbocsánatban részesül. A záradékok mindig útba igazítják a gyűjtőt, megtudhatja, hogy valóban archaikus szöveggel van-e dolga. A záradék kutatást Erdélyi Zsuzsanna végezte el. Külföldi, elsősorban olaszországi kutatásai alapján hivatkozhatott olasz, spanyol, francia, román, dán, angol, izlandi, orosz, lengyel, szerb, horvát, szlovén, szlovák példákra.

„Ezek az ígéretes – szögezi le tanulmányában a kutató nem a népi képzelet szülöttei, kegyes leleményei, mint gondolnánk, imádságaink olvastán/hallván. Ez „megyrt ymadzagokath” – vagy „ala yrt ymadczagokat” IV. Sixtus pápa neve fémjelzi. IV. Sixtus pápa 1471–1848 között ült Szent Péter székében.”¹³

A tanító / parancsoló jellegű záradék az egyház zseniális intézkedését sejteti: az írástudatlan tömegeket vajon hogyan lehetett volna másképpen elvezetni a vallás szellemi tájaira? Csak a naponta ismétlődő imádságok révén.

A záradék lehetőséget nyújt az imádság elmondójának hogy gondviselő Szűz- anyájához forduljon. Szűz Mária pedig kinek-kinek más ajándékot juttat. A neki ajánlott imádság kit hét halálos büntől szabadít meg, más valaki pedig vele léssen a paradicsomban.

A szövegek ősisége, az imádkozás, az imádság mágiája kezdettől fogva kérdéses előttem.

Budapesten, az Angelica presszóban rendezett szerzői estemen Bóta László, az ELTE ny. docense mondott bevezetőt. A fölfedezett népi imádságok kapcsán jegyezte meg: „Imádkozni régen nem azt jelentette, mint ma. A pogányságból a keresztény hitre térőkkel meg kellett ismertetni az Újszövetség, a megváltó keresztthalál igazságát. Imádkozni abban a korban egyet jelentett Jézus Krisztus, Szűz Mária szenvedéseiben való elmélyüléssel. Ha csupán csak az imádságok képi anyagát tekintem, azt mondhatnám, hogy ilyen templomi élményben bármelyik zarándoknak, templomlátogatónak része lehetett a középkori Európában. Ez azonban lehetetlen! Ez az élményanyag kifejezetten a Szentföldre tartozik. A Sion

¹³ Erdélyi 1991. 73.

hegyi bazilika őrizte meg emlékét, ott mutatta be az első szentmisét Szent Ágoston. Az Úr Jézus lábnymát, a megtöretés piros kövét, az ostorozást csak itt láthatta a zarándok. Seholy másutt nem mutogatták a keresztény világban.¹⁴

Az imádságokból kibontakozó Mária-kép kétségtelenül nemzedékek szájhagyományozó emlékezetén alapszik, de ikonográfia és drámatöredékek élménye is egyben. Az imádságok fűzészerűen egymáshoz kapcsolódó verseiben eligazítást jelent a logika. A genezis-motívum szikár portréi között ott látható Mária arcéle is. Igaz, mindössze Boldogasszony nevének említésére korlátozódik az imádság egyetlen sora. Ezt követően azonban két különböző Mária-említés történik. Az egyik / Fehér rózsa, Mária / barokkosan díszített keretében örökíti meg Szűz Máriát, a másik / Ó, hajnal, hajnal, szép piros hajnal / kibe Mária nyugoszik... / egy másfajta genezisképet rajzol meg, amely Jézus halhatatlanságát dicsőíti. A szenvedéstörténet, a Jézus-keresés szinte mindenki által ismert népi imádság a Kelj föl, Mária, kelj föl kezdetű szöveg. A szenvedő Anya, a fiát kereső Szűz Mária, az apostolokat kérdeztető ember jajongását fogalmazza meg ezek a sorok, és teszik immár kétezer éve időszűrűvé minden anya számára. A drámaemlékek Szűz Máriája pedig a modern színpad keretei között is fölmagasodhatna, ha valamely mű központi szereplője lehetne.

„Aki ezt az imádságot elmondja”... zsolozmázzák anyáink már sok száz éve, azt Mária megjutalmazza, megüdvözteti, „pokolnak ajtaja le lesz előtte pecsételve, mennyország ajtaja ki lesz terjesztve.”

Ó, Szűzanyánk, szent Égi Anyánk, Te Napba öltözött Boldogasszony, régi nagy patrónánk kegyeskedjél gondoskodni a szegény magyarokról.

Most volna ideje ezeket az ősi népi imádságokat új záradékokkal a magyarság figyelmébe ajánlani, mert annyi év pusztítása után hitre, reményre, szeretetre volna szükségünk, és egy új Keresztelő Szent Jánosra! És arra, hogy „aki ezt az imádságot elmondja” az örökölni nyeri fiainak, leányaink, minden ivadékának hazája gazdagságát, szellemi kincseit, és minden tétével Isten dicsérei.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1980 A szögedi nemzet III. Szeged.

BÓTA László

1976 Egy szerzői est bevezetője. (Magnószalag P.Z. tulajdonában) Angelica. Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla

1974 A népszokások költészete. Budapest.

1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.

¹⁴ Bóta 1976. Részlet a szerzői est bevezetőjéből.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Budapest.

1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerkesztette: Erdélyi Zsuzsanna. Budapest, 51–142.

PAIS Dezső

1971 Korreferátum Erdélyi Zsuzsanna előadásához. Ethnographia LXXXII. 367–370.

PÓCS Éva

1986 Szem meglátott, szív megvert. Budapest.

SILLING István

1992 Boldogasszony ablakában. Újvidék.

Zoltán Polner

Blessed Virgin Mary in Folk Prayers in Southeast-Hungary

The investigation of archaic apocryphal folk prayers in a crucial part of the researches on the veneration of Virgin Mary. The author has collected folk texts from 62 villages and their surrounding farmsteads in Csongrád county. These folk prayers consist of some shorter and stale texts. Considering the names given, the images of or references to Blessed Mary, logically the so called genealogical texts should lead the spectrum of folk prayers.

Prayers with a genesis motive are considered iconographically as Mettertia: Saint Ann – Blessed Mary – Jesus. It is noteworthy, that this list is female-centered. May this be a determinative feature of the age or a way of stressing the importance of motherhood?

The following prayer tells the night rest and morning awakening of Virgin Mary. The prayer starting „The cooks are crowing / Calling Mary / Wake up, Mary, wake up / Your son is being captured” does not only recite the sufferings of the Holy Week, but it evokes the enormous pain which Christ’s capturing means for the believer.

Among the collected texts there are some which presents the tragedy in dialogue form. Such prayers were recorded only few times. These dramatical dialogues once must have formed a complete whole. They were likely to be a mystery-play with several characters.

The image of Virgin Mary reflected in these prayers is based on the memory of oral tradition, while it is an experience of iconographic description and drama passages at the same time.